

---

studie

Bohemicalia Zachiana I

Nové bohemikální prameny k životopisu Jana Zacha (1713–1773)

Tomáš Slavický

Tomislao Volek septuagenario dedicatum

Stav životopisného bádání a jeho příčiny

Dluh české muzikologie vůči hudbě 18. století je obzvláště citelný v otázkách české hudební emigrace, a to zejména pokud jde o osobnosti, které významně ovlivnily tehdejší stylové změny evropské hudby. Z velké části se přitom jedná o dluh vůči bohatému fondu bohemikálních pramenů¹ – či přesněji vůči očekávané a do značné míry nezastupitelné úloze domácího bádání při jeho zhodnocení. Mnohdy nejde pouze o zaplnění mezer v dosavadním výzkumu, ale o potřebu základní heuristiky, jejíž výpověď zasahuje do otázek, které se bezprostředně týkají vkladu českých zemí do vývoje evropské hudební kultury.

Ačkoliv témat volajících po podrobnějším zpracování je nepočítaně, málokde jinde potkáváme osobnost tak originální a zároveň nevyrovnaně zpracovanou, jako je Jan Zach.² Ve své hudbě, spojující v sobě nejtypičtější atributy pozdního baroka i raného klasicismu, je již dosavadním bádáním uznáván za skladatele evropského formátu a důležitého předchůdce vídeňských klasiků. S povědomím o jeho významu ovšem kontrastuje stav životopisných vědomostí, poskytující prostor mnohým, v minulosti již nejednou korigovaným legendám a dohadům. Ověřené zprávy o Zachově životě v podstatě začínají až jeho příchodem do Německa a přijetím kapelnického místa na kurfiřtském dvoře v Mohuči (1745). Pokud jde o Zachovo mládí v Čechách, pak jsme dodnes odkázáni téměř výhradně na sdělení zprostředkované stručnými zprávami slovníku Bohumíra Jana Dłabače (1815). Takováto disproporce, svědčící v neprospěch zpracování bohemikálních pramenů, má více příčin. Kromě množství a rozptýlenosti pramenné základny se zde mimořádně ilustrativně projevilo dědictví komplikovaných dějin střední Evropy ve 20. století a jejich přímého i nepřímého vlivu na podmínky hudebně historiografického výzkumu.

Základ dnes známých a citovaných životopisných zpráv pochází z přelomu 18. a 19. století – tedy z doby, kdy mnohé ze Zachovy chrámové a varhanní tvorby stále patřilo k živému a ceněnému repertoáru, a kdy se některé jednotlivosti z auto-

¹ Pojmem „bohemikální“ rozumíme prameny dochované na historickém teritoriu zemí Koruny české. Zabýváme-li se dobou po roce 1740, pak se jen s nepatrnými změnami shoduje s dnešním územím ČR.

² Předkládaná studie je prvním dílem výstupu biografického výzkumu, realizovaného v disertačním projektu *Bohemikální prameny k životu a dílu Jana Zacha (1713–1773)*, ÚHV FF UK, Praha 2001.

rova života zřejmě tradovaly v povědomí pamětníků.³ Nejvýznamnější svědectví přinášejí slovníková hesla E. L. Gerbera⁴ a B. J. Dlabače (1815), dále několik zápisů osobních vzpomínek v německém periodickém tisku, zjištěných K. Schweickertem.⁵ Kritické stanovisko ke sdělením B. J. Dlabače zaujal poprvé E. Trola,⁶ který – přesto, že se Janem Zachem soustředěně nezabýval – v různých souvislostech zkorigoval některé údaje k jeho pražskému působení. Na základě zkušenosti z řady vlastních spartací pak velmi pregnantně komentoval některé stylové problémy Zachovy chrámové hudby. Původní pramenný výzkum zahájil Josef Srb-Debrnov (1891), který ověřil doposud uznávané datum narození. Důležité prameny k Zachovu životopisu dále cituje A. Podlaha,⁷ podrobný genealogický výzkum zahájil J. Čeleda (1936). Na půdě německé muzikologie platí za průkopnické dílo práce K. Schweickerta,⁸ která dokumentuje životopisné prameny v souvislosti s podrobným zájmem o bohaté hudební dějiny Mohuče.

Postavení doposud jediné monografie věnované Janu Zachovi má práce Karla Michaela Kommy *Johann Zach und die tschechischen Musiker im deutschen Umbruch des 18. Jahrhunderts* (1938), s připojeným tematickým katalogem. Ačkoliv z hlediska faktografického zde nenacházíme více než kompilaci dosavadních zjištění,⁹ autorovi se podařilo provést syntézu dosavadního bádání německého i českého – k čemuž byl dobře disponován jak vzděláním v tradici německé muzikologie (studium u H. Besselera), tak znalostí češtiny.¹⁰ Svými důkladnými analýzami Zachových instrumentálních skladeb doložil Zachův podstatný přínos pro stylové obohacení vývoje evropského hudebního klasicismu, zejména v oblasti tematicko-motivické a rytmické práce. Tím se zasloužil o zdůvodněné a dodnes respektované zařazení tvorby Jana Zacha do prostředí stylových změn v polovině 18. století, srovnatelného s představiteli mannheimské školy.

Přestože monografie K. M. Kommy zůstává doposud nejdůležitější prací věnovanou Janu Zachovi a její přínos je nesporný, pro pozdější zachovské bádání znamenala vážnou komplikaci – pokud nejsme oprávněni uvažovat přímo o důvodu, proč nová zachovská monografie doposud nevznikla. Jak vyjadřuje již titul knihy, Kommyva historická zobecnění i hudební analýzy jsou silně ovlivněny dobou a prostředím svého vzniku. Velmi zobecnující argumentace – opírající se zpravidla o povšechný výklad vhodně volených příkladů – se snaží přiznáním dílčích

³ Oblibu Zachových chrámových skladeb v Praze v prvních desetiletích 19. století dokládají četné datované opisy (mj. Josef Krejčí, Albín Mašek, Gerlach Strniště) i záznamy o provedeních na starších hudebninách. Srv. zejména DLABAČ (1815) III, s. 428: „Er hat viele grossen Messen, Requiem, Dies irae, Vesper und Salve u. a. Kirchensachen mehr geschrieben, die bisher sehr hoch von Musikverständigen geschätzt werden.“

⁴ GERBER, Ernst Ludwig: *Historisch-Biographisches Lexikon der Tonkünstler*, Leipzig 1792.

⁵ SCHWEICKERT, Karl: *Die Musikpflege am Hofe der Kurfürsten von Mainz im 17. Und 18. Jahrhundert*, in: *Beiträge zur Geschichte der Stadt Mainz*, Mainz 1937.

⁶ TROLDA, Emilián: *Kostelní archiv mělnický*, in: *Hudební revue* 1916, s. 6–10, 75–81, 127–133, 176–180; *Milosrdní bratři a hudba*, in: *Cybil LXIV* / 1938, s. 47–53, 75, *LXX* / 1944, s. 20–23

⁷ PODLAHA, Antonín: *Catalogus collectionis operum artis musicae quae in bibliotheca Capituli metropolitani pragensis asservantur*, in: *Editiones archivii et bibliothecae S. F. metropolitani capituli pragensis opus XIX*. Praegae 1926.

⁸ op. cit. pozn. 5

⁹ Jak pojednáme později, Kommou publikované genealogické údaje (KOMMA 1938, s. 30 a dále) jsou výsledkem výzkumu Jaroslava ČELEDY (1936).

¹⁰ K. M. Komma, * 1913 v Aši, působil do r. 1945 v Liberci – životopis viz *Sudetendeutsches Musikinstitut* (ed.): *Lexikon zur deutschen Musikkultur, Böhmen, Mähren, Schlesien*, I, s. 749.

zásluh ohraničit Zachovu úlohu na problematicky definované „slavismy“, představující dílčí obohacení „německého přelomu“ hudební kultury. Vytvoření těchto kategorií, které v duchu dobových mocenských ambicí zaměňují pojmy „německý“ a „evropský“, mu pak dovoluje v tomto směru zjednodušit i otázku české hudební emigrace, která zajímala již zakladatele muzikologického oboru (H. Riemann, v českém prostředí V. Helfert). Z dnešního pohledu lze v Kommově práci najít ojedinele důsledný příklad nacisticky orientované vědy, kde autor do hudebně historických metod otevřeně přenáší pojmosloví a argumentační vzorce tehdy konjunkturní „nauky o rasách“.¹¹ Konstatujeme-li tuto skutečnost, neopíráme se pouze o interpretaci textu, ale především o autorovy vlastní, zcela jednoznačné výroky.¹²

Přestože podrobné zhodnocení této práce přísluší jiným oborům, hudebně historické bádání již na řadě příkladů doložilo nepodloženost autorových radikálních zobecnění. Z nejdůležitějších zmiňme A. Gottrona,¹³ který (bez přímé konfrontace, ale ve zjevné polemice) v základních pojmech znovu definuje přínos Jana Zacha a českých emigrantů v německých kulturních centrech, dále pak C. Schoenbauma (1967),¹⁴ který se ve své analýze Božanova kancionálu (1719) taktně, ale důsledně zmiňuje o předchozím Kommově pokusu vyvodit z interpretace téhož pramene svou teorii o českém „národním rytmu“ a jeho rasových základech.¹⁵ J. Smolka posléze dokumentuje povrchnost jeho přístupu k pramenům na konkrétních příkladech ze Zachovy varhanní tvorby.¹⁶ Kommovy manipulace s výkladem historických faktů a záměrné posuny pojmů podrobně rozpracovává T. Volek ve své recenzi Kommovy pozdější knihy „*Das böhmische Musikantentum*“, (1960).¹⁷ Ačkoliv se středem zájmu stává jiná práce z pozdější doby, je zde přesvědčivě a konkrétně doloženo, že se zde autor vrací ke svým názorům z roku 1938, které se snaží přeformulovat do podoby přijatelné pro poválečnou muzikologii.

Protože tendence Kommovy monografie byla již jasně pojmenována, budeme se jí na příslušných místech věnovat pouze potud, pokud vážným způsobem znehledňuje fakta důležitá pro zvolené téma, nebo pokud byly některé výroky dále citovány – případně pokud zcizuje výsledky předchozího výzkumu, které se čtenářům neznalým češtiny pokouší představit jako argumenty pro svá tvrzení, jak zjišťujeme na konkrétních příkladech ze starších prací V. Helferta.

¹¹ Z užívaných termínů namátkou jmenujme například „reine deutsche Blut, Tschechisch-rassische Grundveranlagung“.

¹² Za více podobných příkladů uveďme zejména úvod kapitoly věnované „čestství v hudbě“. V útoku na (nejmenované) protivníky se K. M. Komma zmiňuje o nutnosti bránit se proti zamlčování rasových základů, které vede ke „zkreslování dějin“ a „zneužívání vědy.“ (*Johann Zach und das Tschechentum in der Musik*, KOMMA 1938, s. 88 a dále.): „Aus Unkenntnis der völkisch-rassischen Untergünde haben die Vertreter dieser Entartung in ihre engen Stilgehäuse alle, wenn auch nach Herkunft und Veranlagung noch so verschiedene Gestalten gepresst, sofern nur die Gesichtszüge Ähnlichkeit aufwiesen. Die Grenzfälle konnte man ja unterschlagen oder sie als die Regel bestätigende Ausnahmen bezeichnen. Angesichts dieses Missbrauchs der Wissenschaft, der Verzeichnung des geschichtlichen Bildes, wird es auf lange Zeit hinaus vorderste Aufgabe einer neuen Musikgeschichte sein, die volksmässigen Ursprünge aufzusuchen und die Besitzungsgrenzen [sic!] möglichst genau zu bestimmen.“

¹³ GOTTRON (1959), s. 128–129.

¹⁴ SRV. SCHOENBAUM, Camillo: *Jan Josef Božans Slavíček Rájský (Paradiesnachtigall, 1719) und die tschechischen Katholischen Gesangsbücher sed XVII. Jahrhunderts*, in: *Studia Hieronymo Feicht septuagenario dedicata*, ed. Z. Lissa, Kraków 1967, s. 252–268.

¹⁵ „im tschechischen Nationalrhythmus offenbart sich die Kontinuität der tschechisch-rassischen Grundveranlagung.“ KOMMA (1938), s. 94.

¹⁶ SRV. SMOLKA, Jaroslav: *Fuga v české hudbě*, Praha 1987, s. 145, 149.

¹⁷ VOLEK, Tomislav: *Pod pláštíkem objektivty*, in: *Hudební věda 1964*, s. 86–111.

Poválečný zájem o Jan Zacha se musel vyrovnávat s následky rozdělení Evropy a nestejnými podmínkami výzkumu – poměry v poválečném Československu ve jmenovitých případech badatelům znemožnily přístup ke komunikaci se zahraničními kolegy i k možnosti publikovat. Tento negativní dopad částečně zmírnila oboustranná snaha badatelů udržet vzájemný kontakt. V této souvislosti je milou povinností připomenout, že nejvýznamnější pováleční zachovstí badatelé, A. Gottron a W. Senn, řadu důležitých studií publikovali v československých periodikách, a s dalšími z nich se domácí veřejnost seznámila zásluhou překladů T. Volka.¹⁸ Dále je třeba připomenout dokumentační aktivitu Městského muzea v Čelákovcích, které na půdě regionálního výzkumu nepřestalo udržovat kontakt se zahraničními badateli.¹⁹

Výzkum pramenů zachovaných v jižním Německu a alpských zemích přivedli na velmi pokročilou úroveň ve vzájemné spolupráci A. Gottron a W. Senn. A. Gottron uvedl Zachovo působení na mohučském dvoře do kontextu historie zdejší renomované kapely,²⁰ dále osvětlil okolnosti, které vedly k jeho propuštění.²¹ Na základě dlouhodobého archivního výzkumu pak sestavil podrobný itinerář jeho cest po německých a rakouských zemích, které podnikal po svém odchodu od Mohučského dvora.²² Nalezením úmrtního zápisu (Ellwangen 1773) a dalších pramenů definitivně vyvrátil romanticky skandální pověst o Zachově šílenství a dožití v ústavu pro choromyslné v Bruchsalu.²³ Společně s Walterem Sennem vypracoval dodatky k tematickému katalogu K. M. Kommy.²⁴ W. Senn se pak podrobně věnoval Zachovým pobytům v Tyrolích, zejména v cisterciáckém klášteře ve Stam-su.²⁵ Důležitým zjištěním se pak stal nález soupisu Zachovy pozůstalosti, na který upozorňuje H. Unverricht.²⁶

Pokud jde o publikované práce, pak se české poválečné bádání (nepočítáme-li pozdní díla a spartace E. Troidy, † 1949) Janem Zachem zabývalo spíše v širších přehledových pracích. Významné výsledky původního výzkumu zaznamenává především J. Smolka²⁷ v analýze fug, založené na obsáhlém výzkumu notových pramenů.

Ilustrativním příkladem dopadu dobových poměrů na stav oboru jsou nezveřejněné práce, které přinášejí mnohá zásadní zjištění a bývaly by ve své době moh-

¹⁸ GOTTRON, Adam: *Cesty Jana Zacha v letech 1756–1773*, in: Hudební věda 1966, s. 597–598, *Poznámky k životopisu Jana Zacha*, in: Hudební věda 1969, s. 323–325.

¹⁹ Řediteli Městského muzea v Čelákovcích PhDr. Jaroslavu Špačkovi děkuji za laskavé upozornění na tento cenný fond a za umožnění jeho studia.

²⁰ GOTTRON (1959).

²¹ GOTTRON, Adam: *Die Entlassung des Mainzer Hofkapellmeisters Johann Zach*, in: Mainzer Almanach 1957, s. 145–151.

²² GOTTRON, Adam: *Des Komponisten Johann Zach Reisen von 1756 bis 1773*, in: Mitteilungen der Arbeitsgemeinschaft für mittelrheinische Musikgeschichte 1964, s. 59–61.

²³ GOTTRON, Adam: *Poznámky k životopisu Jana Zacha*, in: Hudební věda 1969, s. 323–325.

²⁴ GOTTRON, Adam – SENN, Walter: *Johann Zach, Kurmainzischer Hofkapellmeister: Nachträge und Ergänzungen zum thematischen Verzeichnis seiner Kompositionen*, in: Mainzer Zeitschrift 1955, s. 81–94, tematický katalog.

²⁵ SENN, Walter: *Johann Zach: Reisen und Aufenthalte in Tirol*, in: Sborník prací filosofické fakulty brněnské university, Brno 1965, s. 245–251.

²⁶ UNVERRICHT, Hubert: *Der Komponist Johann Zach und sein Erbe*, in: Ellwanger Jahrbuch 1980–1981, s. 61–73.

²⁷ op. cit. viz pozn. 16

ly významně obohatit probíhající výzkum. Kromě genealogických excerpací J. Čeledy (1936) využitých K. M. Kommou je to především celoživotní dílo Bohumila Vokála, které se dochovalo v rukopisech jeho pozůstalosti v Městském muzeu v Čelákovících.²⁸ Přestože B. Vokál nebyl vystudovaným muzikologem, patřil ke všestranně vzdělaným regionálním historikům a při svém monografickém výzkumu udržoval korespondenční styk mj. s E. Troldou a A. Gottronem,²⁹ který na jeho důležitá sdělení ve svých pracích odkazuje.³⁰ B. Vokál zpracoval kromě životopisné studie (1958) též pozoruhodné dodatky k tematickému katalogu. Jeho práce spojuje zjištění E. Troldy, J. Čeledy, K. M. Kommy, A. Gottrona i vlastní genealogický a regionální výzkum. Dílo, které by ve své době mohlo přinést nový objektivní pohled a řadu původních zjištění, ovšem nemělo naději na publikování a jeho závěry žádná z pozdějších prací necituje. O zpřístupnění výsledků Vokálova a Čeledova výzkumu se zasloužil až po letech O. Urban,³¹ který odtud publikuje nové životopisné podrobnosti. Další poměrně již početné práce se věnují Zachově hudbě.³²

Naznačený přehled již sám poukazuje na přednostní úkoly dalšího životopisného výzkumu. Vymezení tématu na okruh bohemikálních pramenů je nutností, pramenící nejen z rozsáhlosti předpokládané pramenné základny, ale i z nerovnoměrného stavu jejího dnešního zpracování. Teprve vyrovnaní této nejcitelnější mezery v dosavadním domácím bádání – alespoň na úroveň nynějšího zpracování pramenů německých, rakouských a částečně italských – může připravit půdu pro budoucí monografické zpracování Zachova života a díla. Takto zaměřený výzkum může zároveň osvětlit uzavřenou a důležitou kapitolu Zachova života od jeho narození až po odchod do Německa – tedy období, které mělo rozhodující vliv na formování jeho umělecké osobnosti, a jehož poznání je klíčem k řadě obecnějších otázek. Na první místo proto klademe potřebu zrekapitulovat dosavadní vědomosti a zprostředkované údaje a pokusit se jejich výpověď potvrdit pátráním po přírodních pramenech.

Dosavadní hypotézy o datu narození

Doposud známé údaje o Zachově narození se postupně upřesňovaly. Zatímco literatura z konce 18. století se zmiňuje pouze o českém původu,³³ první konkrétnější zprávu zanechává B. J. Dlabáč (1815). Jeho údaj, ze kterého vyšlo veškeré následující bádání, zní: „Zach, Jan, narozený v Čelákovících, nebo, jak se jiní domnívají, v Měcholupech v Kouřimském kraji.“³⁴ Jeho údaj následně přejímá lexikografic-

²⁸ Čelákovice, Městské muzeum, pozůstalost Bohumila Vokála.

²⁹ Viz tamtéž, korespondence.

³⁰ Poděkování B. Vokálovi viz např. GOTTRON (1959), s. 29.

³¹ URBAN, Otmar: *Jan Zach*, Čelákovice 1979.

³² Úplnou bibliografii přináší nejnověji POŠTOLKA, Milan: *Jan Zach* in: *The New Grove Dictionary of Music and Musicians*, London etc. 2001, díl 27, s. 708–709.

³³ GERBER, Ernst Ludwig: *Historisch-biographisches Lexicon der Tonkünstler, welches Nachrichten von dem Leben und den Werken musikalischer Schriftsteller, berühmter Komponisten [...] enthält*, Leipzig 1792, II. Band, s. 623–624.

³⁴ „Zach, Johann, von Čelákowicz, oder wie andere behaupten, von Michalop im Kaurzimer Kreise in Böhmen gebürtig“ [...], DLABÁČ (1815), III, s. 427. Tato stylizace odkazuje zřejmě na skutečnost, že B. J. Dlabáč řadu údajů získával ze zpráv žijících pamětníků. V našem případě tedy zaznamenal dvě varianty, s jasně formulovaným odkazem na různost výpovědí.

ká literatura 19. století,³⁵ F. J. Fétis (1833) k němu dále přidává přibližné, zřejmě hypotetické vročení „vers 1705“.³⁶ Zmíněné místo a datum přejímají další autoři již jako přesný údaj.³⁷

Prvním, kdo podnikl systematický výzkum pramenů, byl Josef Srb-Debrnov. V matrice pokřtěných čelákovického děkanátu objevil zápis o narození Jana Zacha 13. listopadu 1699, který zcela odpovídal Dlabačově přibližnému údaji. Přestože publikuje jen obecnou poznámku o zjištění v matrice,³⁸ v rukopisném konceptu pro jeho nedokončený *Slovník hudebních umělců slovanských* nacházíme úplný výpis následujícího znění:

*Dne 13. Novemb. 1699 pokřtěný jest syn jmenem Jan, Jiřka Zacha a Doroty Rodičův. Levans Tomáš Veselej Kovář Vyžerovský. Astantes: Tomáš Hložek, sládek Čelakovský, paní Lidmila Jedličková s Čelákovíc.*³⁹

Citace se shoduje s příslušným matričním zápisem.⁴⁰ Jelikož se neprokázala žádná odůvodněná pochybnost a údaj korespondoval s pravděpodobnější ze dvou Dlabačových variant, byl všeobecně přijat. Od J. Srba-Debrnova jej přejímá R. Eitner (1904)⁴¹ a po něm další literatura.

Nová zjištění ve svědectví dokumentů

Uvedená hypotéza se, podložená konkrétními prameny, jevila jako velmi soudržná. Určité problémy nastávaly jedině při hodnocení Zachova pozdějšího životopisu, ovšem biografické zprávy byly natolik kusé, že neumožňovaly jednoznačný výklad. Jiný pohled na doposud známá fakta dovoluje teprve výzkum přímých dokladů o pozdějším působení varhaníka a skladatele Jana Zacha v Praze. Rozhodující výpověď obsahuje pramen, jehož objevení je zásluhou Zdeňka Šestáka.⁴² Nalezená zpráva pochází z archiválií hospitálu Milosrdných bratří, v té době jediné profesionální zdravotnické instituce v Praze. Jak zaznamenává podrobně vedená evidence pacientů, byl zde mezi 2.–5. dubnem 1733 ošetřen varhaník Jan Zach, k němuž se váží následující údaje:

(2. 4. 1733, No. 26) Johannes Zach, ein Organista Domesticus, gebürtig in Böhmen Dehtar, alt 18 Jahr, Der Vatter Jacobus die Mutter Rosina Bey[de] in Leben, dessen

³⁵ Čelákovice jako místo narození udává např. RITTER z RITTERSBERGU, Ludvík: Die Tonkunst im Böhmen, in: Archiv für Geschichte, Literatur und Kunst 38–39, 1824, s. 265.

³⁶ FÉTIS, François-Joseph: *Biographie universelle des musiciens et bibliographie générale de la musique*, Bruxelles 1833–1844, (rozšířené vydání Paris, 1870–1875), sv. IV, str. 331–332.

³⁷ Z nejdůležitějších: RIEGER, František Ladislav: *Slovník naučný*, díl X, Praha 1873, str. 217; MENDEL, Herrmann: *Musicalisches Conversations-Lexicon*, Berlin 1879, Bd. 11, s. 426; WURZBACH, Constant von: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*, Wien 1890, Bd. 59, s. 73–74.

³⁸ SRB-DEBRNOV (1891), s. 75.

³⁹ SRB-DEBRNOV, Josef: *Slovník hudebních umělců slovanských*. Pnm, přír. č. 15 A 35, rkp. bez paginace (Zach, Jan). Za laskavé upozornění na tento pramen a umožnění jeho studia děkuji PhDr. Markétě Kabelkové.

⁴⁰ SOA Praha, SM, řkfú Čelákovice 3, f. 317 (310), Čelákovice.

⁴¹ EITNER, Robert: *Biographisch-bibliographisches Quellen-Lexicon der Musiker und Musikgelehrten der christlichen Zeitrechnung bis zur Mitte des neunzehnten Jahrhunderts*, Leipzig 1904, Bd. IV, s. 418–419.

⁴² PhDr. Zdeňku Šestákovu budiž na tomto místě vyjádřeno upřímné poděkování za laskavé poskytnutí vlastního nepublikovaného zjištění, učiněného při excerpci zpráv o hudebnících z protokolů pražských nemocnic.

*Zustand stekh:[?] Cathar, ohne Geldt, Mittel Kleyder, Cath[o]l:[icus]. Ist den 5 dtto gesund ausgegangen.*⁴³

Uvedená osobní data vylučují, že by mohlo jít o Jana Zacha z Čelákovic, jemuž bylo v té době 34 let. Zmíněný „domácí“ varhaník se měl narodit kolem roku 1715 v obci jménem „Dehtar“, rodičům Jakubovi a Rozině. Tato stopa vede jednoznačně do Dehtár u Brandýsa nad Labem, kde skutečně žili příbuzní čelákovické rodiny Zachů, jak bylo známo již Jaroslavu Čeledovi.⁴⁴ V matrice pokřtěných děkanátu v Brandýse nad Labem pak nalézáme zápis z 26. listopadu 1713 následujícího znění:

*Z Dehtar dne 26. Nov. Okřtěno dítě jménem Jan, Jakuba Zacha a Roziny Rodičův. Levans Tomáš Šeplawej. Ads.[tantes] Jiří Novák, Mag.[dalena] Nováková. Bap.[tisa-vit] P. Joannes Richter.*⁴⁵

Tento údaj ve všech detailech (kromě zhruba roční rezervy v datu) odpovídá výše citované informaci o varhaníku Janu Zachovi. Ziskáváme tak zprávu o dvou jmenovcích. Varhaníkem, který působil kolem roku 1733 v Praze, je ovšem druhý z nich, o celých 14 let mladší. Je totožný s pozdějším skladatelem a kapelníkem v Mohuči, nebo žili v Praze dva hudebníci téhož jména?

Tuto otázku zpřesňují další prameny, vztahující se k pozdější činnosti Jana Zacha. Pozornost si zaslouží především výraz „organista domesticus“. Ve shodě s dobovým používáním slova „domesticus“, které dokládají i jiné příklady z klášterního prostředí,⁴⁶ jej můžeme takřka jednoznačně vyložit jako varhaník „domácí“, tedy působící na půdě domácí instituce. Že se tehdejší varhaník v konventním kostele sv. Šimona a Judy skutečně jmenoval Jan Zach, potvrzují další dva archivní dokumenty. Podrobně vedené účty konventu a nemocnice Milosrdných bratří na Starém Městě pražském uvádějí ke 31. lednu 1738 úpravu platu „*dem Herrn Zach Organisten* [...]“⁴⁷ Toto svědectví je sice poněkud pozdějšího data, ovšem další pramen dosvědčuje, že ve zmíněném roce 1733 v tomto kostele skutečně působil Jan Zach. Jedná se o jeho vlastnoručně podepsanou žádost, která se zachovala v pražském Archivu metropolitní kapituly.⁴⁸ Jan Zach zde uvádí ve výčtu svých dosavadních varhanických aktivit mimo jiné, že již pátým rokem působí u Milosrdných bratří.⁴⁹ Je-li jeho vlastní údaj pravdivý, pak musel v tomto kostele nastoupit kolem roku 1732, a v dubnu následujícího roku už mohl být tedy plným právem nazýván „organista domesticus.“ Zároveň se dovídáme, že je totožný s Janem Zachem, který se v březnu 1737 neúspěšně ucházel o varhanické místo v pražské katedrále.

⁴³ SÚA Praha, fond Milosrdní bratři, kniha 451 (Protocol infirmorum 1729–1740), bez paginace, 2. duben 1733, No: 26.

⁴⁴ ČELEDA (1936), s. 2.

⁴⁵ SOA Praha, SM, řkfú Brandýs nad Labem, f. 543 r, Dehtáry.

⁴⁶ Pojem „musicus domesticus“ je doložen např. v zápisech ze zasedání kapituly české minoritské provincie (Wrocław, 1723), kde označuje hudebníka domácího (hostitelského) kláštera – viz ŠULCOVÁ, Kateřina: *Když legenda ustupuje faktům*, in: Hudební rozhledy 1971, s. 282.

⁴⁷ SÚA Praha, fond Milosrdní bratři, kniha 399 (*Liber administrationis 1729–1740*), bez paginace. 2. leden 1738. „*denen Musicis diese Monaths, sambt Intraden 10,-. Dem Herrn Zach organisten Monathl. Accordirt 2,-.*“

⁴⁸ APH-AMK, CXLVII 25, *Acta circa choralistas et musicis ecclesiae metrop.[olitanae] 1723–1739*, 14f – 25–24. Úplné znění tohoto pramene bude publikováno v pokračování předkládané studie v následujícím čísle Hudební vědy.

⁴⁹ „[...] in verschiedenen Kirchen, [...] nichtmünder bey denen Fratribus misericordiae auch in das Ste Jahr ...“ Viz tamtéž.

Návaznost těchto tří pramenů nás opravňuje k následujícímu tvrzení: Varhaník a skladatel Jan Zach, který roku 1737 žádal o místo katedrálního varhaníka, podle svého vlastního svědectví působil v kostele sv. Šimona a Judy, a to přibližně od roku 1732. Jeho přítomnost je potvrzena i pramenem z půdy této instituce. Je-li zde roku 1733 uveden jako „organista domesticus“ Jan Zach, pak se tedy musí jednat o tutéž osobu. Jeho osobní údaje ale popírají, že by šlo o Jana Zacha, jehož narození ověřil J. Srb-Debrnov v Čelákovících.

Jak dále svědčí jiné pražské prameny, skladatel Jan Zach, který později odešel z Prahy do Německa, je takřka jistě totožný s varhaníkem od Milosrdných bratří. Důležitým svědectvím je zde zpráva o Zachově odchodu z Prahy, kterou našli V. Novák a L. Mašlaňová v zápisu o provedení jeho lodních hudeb (*musicae navales*).⁵⁰ Jan Zach, který měl po roce 1740 odejít do ciziny, komponoval hudbu ke slavnostem na Vltavě při svátku sv. Jana Nepomuckého. Tyto každoroční objednávky od řádu Cyriaků získal po smrti Šimona Brixiho. Proto by bylo velmi nepravděpodobné, kdyby šlo o jinou osobu nežli o Jana Zacha, který předtím několik let působil pod vedením Šimona Brixiho jako varhaník v pražském kostele sv. Martina ve zdi. Své zaměstnání u sv. Martina Jan Zach dokládá v téže žádosti, odkud se dovídáme o jeho činnosti u Milosrdných bratří.

Všechny uvedené prameny tedy svědčí ve prospěch hypotézy, že Jan Zach je totožný s mladším ze dvou jmenovců, narozeným roku 1713 v Dehtárech. Zpráva o jeho narození se proto posouvá o celých 14 let a do jiného prostředí, než bylo dříve předpokládáno.

Genealogie rodu Zachů na Čelákovicku

Pátrání po kořenech rodiny Zachů, v níž se narodili dva jmenovci, se může opřít o pokročilý výzkum, jehož výsledky jsou zčásti publikovány, větším dílem shrnuty zásluhou Městského muzea v Čelákovících.⁵¹ Podrobnější údaje pak získáváme studiem přímých pramenů, zejména matrik rozsáhlých děkanátů v Čelákovících a Brandýse nad Labem.

Podrobný genealogický výzkum podnikl Jaroslav Čeleda a jeho výsledky shrnul v rukopisné práci „*Jan Zach und sein Heim*“ (1936),⁵² jejíž obsah se zcela shoduje s příslušnou kapitolou monografie K. M. Kommy (1938). K. M. Komma zde neodkazuje na prameny, pouze se odvolává na J. Čeledu jako zdroj informací.⁵³ Proto můžeme považovat za jisté, že Čeledův elaborát shrnuje původní zjištění, z nichž některá K. M. Komma převzal a pod jeho jménem pak vstoupily do pozdější literatury.⁵⁴ Čeledova předloha se proto stává klíčem k pochopení některých

⁵⁰ (15. 5. 1740) „Musica navalis. Die 15. Maji [...] Musici [...] produserunt [...] opus Quartum Virtuosi Dni. Joannis Zach, qui paulo post discessit Pragam in exteris quaesiturus panem.“ Cit. dle: NOVÁK, Vladimír – MAŠLAŇOVÁ, Ludmila: *Musicae navales pragenses*, Praha 1993, s. 68.

⁵¹ Za laskavé upozornění na tento důležitý soubor pramenů a literatury a za umožnění jeho studia děkuji řediteli Městského muzea v Čelákovících Dr. Jaroslavu Špačkovi.

⁵² ČELEDA, Jaroslav: *Jan Zach und sein Heim*, rkp., 6 s. 1936, Čelákovice, Městské muzeum, H 3011.

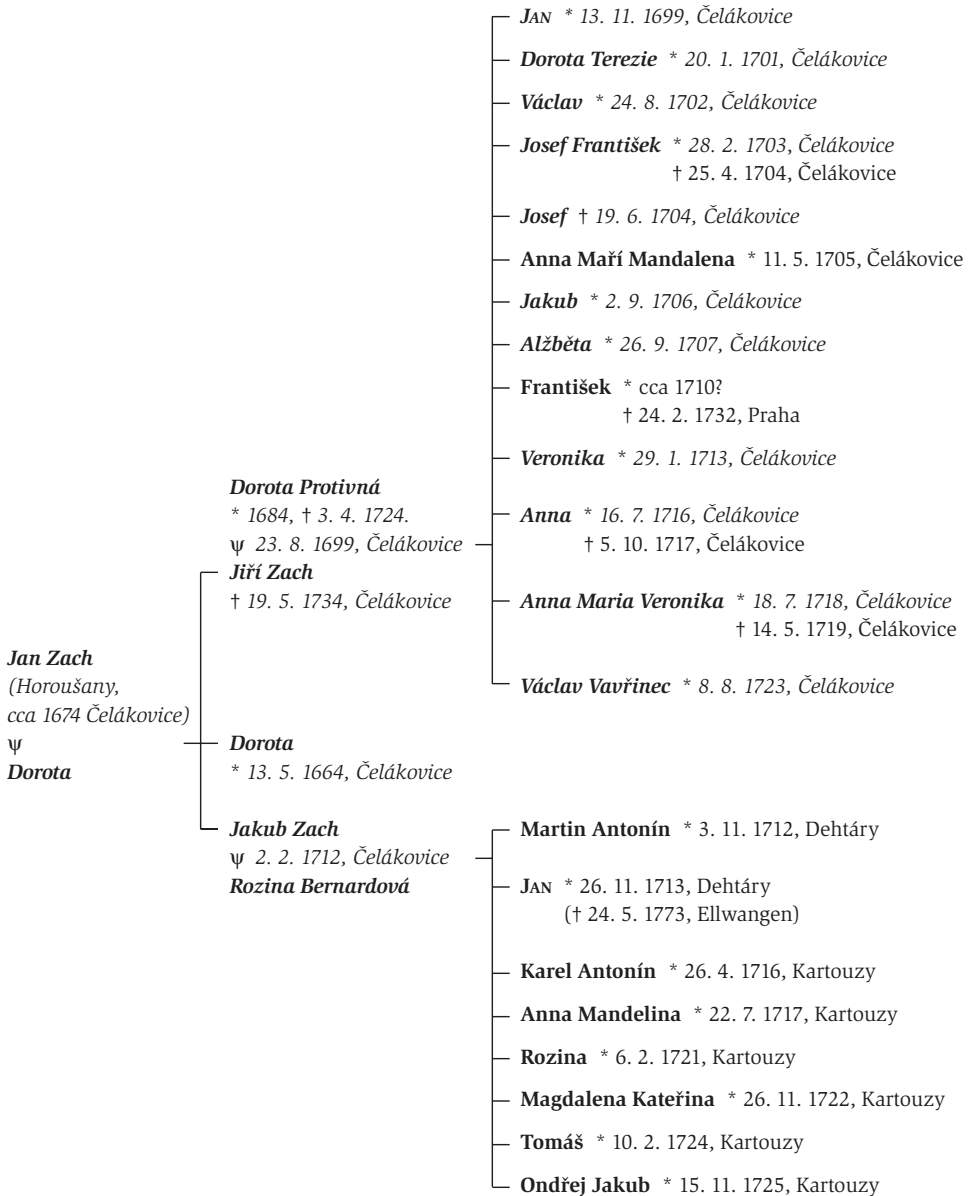
⁵³ KOMMA (1938) – k autorství J. Čeledy u biografické a genealogické části monografie viz pozn. 7 na s. 30.

⁵⁴ K. M. Komma od J. Čeledy přejímá hypotézu o jihočeském původu rodiny, blíže nekomentované datum příchodu do Čelákovíc (1674), životopisná data rodičů a počet sourozenců, dále pak hypotézu o Zachových hudebních základech u kantora Václava Benátského a o jeho odchodu po roce 1724 – srv. KOMMA (1938), s. 30.

Příloha 1 – Genealogický přehled čelákovické větve rodiny Zachů

Přehled navazuje na výpisy J. Čeledy (1936), které byly ověřeny a doplněny novou excerpcí matrik (údaje zjištěné J. Čeledou odlišujeme kurzívou). Jména citujeme podle česky psaných matričních zápisů (srv. pozn. 55), v transkripci do soudobé lexikální formy (např. Girzik – Jiří, ponecháváme pouze varianty Magdalena-Mandalena-Mandelina).

nesrovnalostí v biografické kapitole K. M. Kommy, který přejímá Čeledovy hypotézy bez bližšího vysvětlení. Dále odtud získáváme odkazy na prameny a řadu důležitých údajů, které doposud nebyly publikovány, a které byly v příslušných matričních zápisech ověřeny jako pravé.⁵⁵ Z tohoto důvodu napřed zrekapitulujeme nejdůležitější Čeledova zjištění.

Rod Zachů sleduje až do poloviny 17. století, tedy do doby, kdy začínají být soustavně vedeny matriky. Příslušníky rodiny zaznamenává poprvé v Horoušanech, odkud přišli před rokem 1674 do Čelákovic. Zde hlavní linie vymírá roku 1828, ostatní větve rodiny jsou pak potvrzeny v okolních obcích – v Dehtárech, Horoušanech, Nehvizdech, Sedlčáncích a Tlustovousech. Dále J. Čeleda potvrzuje, že o rodině Zachů není žádných zmínek v Měcholupech, kam odkazuje jedna z variant B. J. Dlabače.⁵⁶ Přítomnost Zachů v Čelákovících dokládá J. Čeleda poprvé 13. května 1674 – tehdy je zapsán křest Doroty, dcery Jana Zacha z Horoušan a jeho manželky Doroty.⁵⁷ Synem tohoto Jana Zacha byl pravděpodobně kolářský mistr Jiřík Zach, který měl přijít kolem téhož roku do Čelákovic.⁵⁸ Zde se 23. 8. 1699 oženil s Dorotou Protivnou⁵⁹ a jejich prvorozený syn dostal jméno Jan. K jejich deseti dětem, které J. Čeleda jmenuje, je třeba připočíst ještě Annu Maří Magdalenu a Františka, který zemřel ve věku 22 let v Praze jako „studiosus“⁶⁰ a jehož křestní zápis nebyl dosud nalezen (viz **příloha 1**, genealogický přehled).

J. Čeleda se dále zmiňuje o koláři Jakubu Zachovi, který později pracoval na vrchnostenském dvoře v Dehtárech a 2. 2. 1712 se v Čelákovících oženil s Rozinou Bernardovou. Tento Jakub Zach měl být bratrem horoušanského Jana Zacha.⁶¹ Odstěhování Jakuba Zacha do Dehtár mohlo souviset jednak se snahou nekonkurovat příbuzným v témže městě, jednak s polohou Dehtár poblíže silnice vedoucí z Prahy na Lysou nad Labem, kde mohly být příznivé podmínky pro jeho kolářskou živnost (viz **příloha 2**, s. 236).

Do Zachova životopisu J. Čeleda dále vstoupil hypotézou, že Jan Zach pravděpodobně opustil Čelákovice po smrti své matky 1724.⁶² Toto datum od něj bez dalšího vysvětlení přejímá K. M. Komma a po něm většina pozdější literatury, která zpravidla traduje datum 1724 jako rok Zachova příchozu do Prahy. Oprávněnou námitku vyslovuje pouze Otmar Urban – prvorozený syn koláře měl povinnost převzít rodovou živnost, proto by jeho odchod do Prahy a hudební kariéra představovala výjimku z dobových zvyklostí.⁶³ Ve shrnutí J. Čeledy dále nacházíme jedno

⁵⁵ J. ČELEDA (1936) některé údaje zaznamenává bez přesného odkazu. Jeho zjištění byla ověřena příslušných matrikových zápisech a potvrzena jako pravá – pouze jména z česky psaných matrik uvádí v německých formách (např. „Alžběta“ jako „Elisabeth“, „Dorota Terezie“ jako „Dorothea Cecilia“).

⁵⁶ Viz pozn. 34.

⁵⁷ ČELEDA (1936), s. 1, ověřeno podle: SOA Praha, SM, řkfú Čelákovice 2, f. 67. „Dne 13. Maij pokřtěno jest dítě Dorota otce Jana Zachy [!] z Horaušan, Doroty matky [...]“

⁵⁸ Tento údaj uvádí VOKÁL (1958), s. 1.

⁵⁹ Tamtéž, ověřeno podle: SOA Praha, SM, řkfú Čelákovice 3, f. 88. Čelákovice.

⁶⁰ „Franciscus Zach. Ein Studiosus, gebürtig aus Böhmen von Czelakowitz, alt 22 Jahr, der Vatter Georgius im Leben, die Mutter Dorothea todt, ein Zustand febris Calida, ohne geldt, schlechte Kleyder, Cath[o]l[ic]us. Ist den 24. Dtto in Herrn fertig entschlafen †.“ Praha, SÚA, MB, kniha 451 (*Protocol infirmorum*), bez paginae, 5. února 1732, No. 45. Za poskytnutí tohoto cenného údaje děkuji dr. Zdeňku Šestákovi.

⁶¹ Mezi narozením Janovy dcery (1674) a Jakobovým sňatkem ovšem uplynulo 38 let. Proto se tento údaj nezdá věrohodným, ale bližší zprávy nebyly dosud nalezeny. Pravděpodobnějším by se zdálo, že sourozenci byli spíše Jakub a Jiří, tedy otcové obou Janů Zachů – už proto, že provozovali stejnou rodovou řemeslo a v jejich rodinách se opakují tatáž jména.

⁶² Úmrtí Doroty Zachové: SOA Praha, SM, M 3-2, řkfú Čelákovice 7, f. 93, Čelákovice.

důležité zjištění, které je nyní již známo, ale doposud nebylo vztaženo k regionálnímu zázemí rodiny Zachů – v takřka sousedních Mstěticích u Čelákovíc se roku 1686 narodil Jan Jiří Benda, otec později slavných bratří Bendů.⁶⁴

J. Čeleda se, shodně s K. M. Kommou, zmiňuje o pravděpodobném jihočeském původu rodu Zachů, a to na základě přítomnosti tohoto jména v 16. století v jihočeské Ratiboři. Tato domněnka odpovídá tehdejšímu stavu přístupnosti pramenů. Obraz o nedávné historii Zachova rodného kraje a tím i okolnostech příchodu Zachových předků do Čelákovíc získáváme zásluhou edice *Berní ruly* (postupně od roku 1950), která podrobně zaznamenává hospodářský i demografický stav Českého království po skončení třicetileté války. Odtud můžeme mimo jiné doložit poměrně časté rozšíření příjmení „Zach“. Jenom v Kouřimském kraji, kam tehdy Brandýsko i Čelákovicko spadalo, je toto jméno doloženo ve třech obcích,⁶⁵ ve dvou dalších pak „pustý statek Zachovský“⁶⁶ – přičemž je třeba uvážit, že *Berní rula* zaznamenává pouze vlastníky polností.⁶⁷ Žádné členy této rodiny naopak nenačázíme v Horoušanech. Můžeme předpokládat, že sem přišli teprve po skončení války, zejména s přihlédnutím k tomu, že Horoušany nalezla vizitační komise roku 1654 jako pustou ves s neosetými poli a s místy po pěti selských a pěti chalupnických staveních.⁶⁸ Z toho usuzujeme, že ani zde, kde předkové čelákovických Zachů měli podle svědectví matrik bydlet před rokem 1674, nežili déle než 20 let. Proto je můžeme připočíst k novým osadníkům, kteří přicházeli do úrodného Polabí, takřka úplně vyliďněného během válečných událostí.

Takto načrtnutá historie rodiny obrací pozornost k nedávné minulosti kraje. Při všech vojenských taženích od severu na Prahu byly sváděny opakované boje o brandýský most, přičemž obě vojska vždy vyplenila široké okolí, zejména okolí silnic a oba břehy Labe. Strohé údaje *Berní ruly* vypovídají o tom, že po skončení války zde kolem roku 1654 vizitační komise shledala kraj plný zničených a opuštěných vesnic, kostelů „pustých, spuštěných a větším dílem bez zvonů“ a neosetých polí.⁶⁹ Město Brandýs nad Labem téměř zaniklo (přímo v jeho středu se odehrávaly boje o most a opevněný zámek), Čelákovice pak po opakovaném vydrancování v letech 1620 a 1634 zůstaly pusté. Obyvatelé se vrátili až roku 1638 a o rok později vše opět vyloupilo švédské vojsko, takže roku 1652 zde bylo napočítáno pouhých 133 obyvatel.⁷⁰ O nové osídlení začalo být usilováno teprve po definitivním ukončení válečného nebezpečí. Matriky v brandýském i čelákovickém děkanátu začínají být vedeny od 50. let 17. století, spolu s obnovením katolické farní správy. O převážně české národnosti nových obyvatel svědčí jak vedení matrik v češtině, tak i etymologie většiny místních i občanských jmen. Podle všech zpráv tedy rodina Zachů i většina jejich sousedů patřila k novým osadníkům. V době narození a dětství Jana Zacha si proto můžeme představovat, že zde souvisle žily maximálně tři generace, a většina sousedů byla nedávno příchozí.

⁶³ URBAN, Otmar: Jan Zach, Čelákovice 1979, s. 3.

⁶⁴ ČELEDA (1936), s. 1.

⁶⁵ *Berní rula*, sv. 18, kraj Kouřimský, ed. Marie Haasová, s. 305 (Lhota Kácova), s. 314 (Petrov), s. 235 (Teplějšovice).

⁶⁶ Tamtéž, s. 444 (Klonín), s. 170 (Plaňany).

⁶⁷ srv. *Berní rula*, sv. 1, Úvodní pojednání, Praha 1950, s. 43.

⁶⁸ Tamtéž, s. 336.

⁶⁹ Tamtéž, s. 16–24.

⁷⁰ *Ottův slovník naučný*, 6. díl, Praha 1893, s. 578–579 (Čelákovice).

Rodina Zachů v Dehtárech a Sychrově

O rodičích Jana Zacha, jejich práci a společenském postavení se dovídáme více z matrik a dalších pramenů. Jméno otce Jakuba Zacha nacházíme poprvé roku 1709 v Dehtárech⁷¹ a od té doby se stává častým kmotrem zde i v okolí. Kromě dnes standardní formy „Zach“, výjimečně též „Sach“,⁷² je v srpnu 1711 zapsán výslovně jako „*Jakub Zacharyass*“⁷³ – snad na základě hovorové varianty, nebo naopak povědomí o etymologii tohoto českého příjmení. Jakub Zach se 2. února 1712 v Čelákovících ženil s Rozinou Bernardovou,⁷⁴ a protože se místo obřadu zpravidla řídilo farností nevěsty, můžeme předpokládat, že rovněž matka Jana Zacha pocházela z Čelákovíc.

Jan Zach přišel na svět jako druhé z osmi dětí, po prvorozeném Martinu Antonínovi, pokřtěném 3. listopadu 1712 v Dehtárech. Pátráme-li po událostech blízkých datu Janova křtu (26. listopadu 1713), pak z lapidární řeči úmrtních matrik získáváme svědectví o největší katastrofě této doby. Právě v listopadu 1713 se v okolí Brandýsa nad Labem objevila morová rána, po roce 1680 největší, která tehdy navštívila české země, a na niž dodnes upomínají morové sloupy v desítkách měst a obcí. Po posledním zápisu ze 2. listopadu brandýská matrika zemřelých rezignuje na obvyklou evidenci a na jejím místě stojí „Poznamenání umřelých v moru ve vesnicích“, s číselnými počty zemřelých v jednotlivých staveních. Jen v Dehtárech tehdy podlehl moru 9 lidí, z toho 5 dětí.⁷⁵ Pravidelné zápisy znovu pokračují od 22. listopadu téhož roku, kdy snad pominulo největší nebezpečí a byla obnovena komunikace s duchovní správou.⁷⁶ Z rodiny Zachů tenkrát podle dehtárských zápisů nikdo moru nepodleh. Je proto možné, že se syn Jan narodil již dříve, ovšem jeho křest byl odložen až na dobu, kdy se mohla bez rizika sejít společnost kmotrů a svědků, která je uvedena v matričním zápise.

V době, kdy rodina žila v Dehtárech, není ještě zmíněna profese Jakuba Zacha. Teprve od srpna 1716, kdy se přestěhoval do nedalekých Kartouz, je uváděn jako „svobodný šenkýř a kolář“. Podle opakovaného označení „svobodný“ byl totiž spolu se svou manželkou zbaven poddanství,⁷⁷ a jako řemeslník nezávislý na půdě se mohl volně stěhovat. Jeho prvním působištěm se staly Dehtáry, vzdálené od Čelákovíc necelých 10 km.⁷⁸ Tento vrchnostenský dvůr, přifařený k sousedním Svěmislícím, je poprvé připomínán roku 1603,⁷⁹ po bitvě na Bílé Hoře (1621) byl zkonfiskován Ehrenfriedovi z Berbisdorfu a dán staroměstským jezuitům.⁸⁰ Další zprávu o existenci této lokality nacházíme teprve v Tereziánském katastru, kde je

⁷¹ SOA Praha, SM, řkfú Brandýs 2, f. 37 (1715, duben) „Testes: Jakub Zach.“

⁷² SOA Praha, SM, řkfú Brandýs 2, f. 42, 2. prosinec 1717, Svěmyslice: „*Levans pan Jakub Sach, šenkýř ze Sychrova.*“

⁷³ SOA Praha, SM, řkfú Brandýs 1, f. 525, 24. srpen 1711, Dehtáry: „*Levans Jakub Zacharyass.*“

⁷⁴ SOA Praha, SM, řkfú Čelákovice 2, 2. únor 1712, Čelákovice.

⁷⁵ SOA Praha, SM, řkfú Brandýs 1, f. 719 v.

⁷⁶ Častá příčina smrti „*morbus naalis*“ [?] se přesto objevuje i dále, naposledy ještě v prosinci 1714. Poslední takovýto zápis je z 22. prosince 1714. SOA Praha, SM, řkfú Brandýs 1, f. 721 r.

⁷⁷ SOA Praha, SM, řkfú Brandýs 1, f. 181, 15. listopad 1725, Sychrov. „*Otec Jakub Zach šenkýř, matka Rozina, oba svobodní.*“

⁷⁸ Ve starších pramenech také *Dehtary, Dechtary, Dekтары, Dechtar, Dektar, Dechtarž, Techtar*, srv. PROFOUS, Antonín: *Místní jména v Čechách*, Praha 1947, I, s. 334.

⁷⁹ POCHÉ, Emanuel (red.): *Umělecké památky Čech*, 1. díl, Academia, Praha 1977, s. 254.

⁸⁰ *Ottův slovník naučný*, 7. díl, Praha 1893, s. 164, Dechtary.

těž odhaleno, proč Dehtáry unikly evidenci *Berrů ruly* a nebyly zaneseny ani do seznamu zaniklých obcí. Dvůr během válek zanikl beze stopy a opuštěné polnosti byly zabrány vrchností, což byla v poválečných zmatcích častěji užívaná praxe.⁸¹ V době Zachova narození byly Dehtáry v držení augustiniánského kláštera na Karlově v Novém městě Pražském, který je roku 1699 koupil od jezuitů a karlovský opat si zde vybudoval svou rezidenci.⁸² V první polovině 18. století měly Dehtáry celkem 54 duší,⁸³ při dvoře hospodařilo 9 sedláků na polích pronajatých od vrchnosti. K roku 1719 jsou příznány 2 rybníky bez vody, ovčín a chmelnice, dále pak hospoda a pivovarství, které produkovalo 116 2/3 sudů piva ročně.⁸⁴

Právě zmíněnou dehtárskou hospodu si můžeme představovat jako rodné místo Jana Zacha, budeme-li předpokládat, že jeho otec již zde provozoval svá později doložená povolání. Jakub Zach je uváděn jako šenkýř a kolář od roku 1716, kdy se přestěhoval do hostince Sychrova u nedalekých Kartouz. Zatímco první dva synové jsou křtěni v Dehtárech, třetí zápis z 26. dubna 1716 pochází ze Sychrova. 28. srpna 1716⁸⁵ a dále 3. července. Roku 1717⁸⁶ je již uváděn v kmotrovských zápisech Jakub Zach, „z Kartouzský hospody šenkýř“. V pozdějších zápisech je jmenován jako šenkýř a kolář ze Sychrova, Kartouz, nebo Kartouzské hospody.⁸⁷

Tato bývalá obec, později známá jako Čertousy⁸⁸ (dnes místní část Prahy-Dolních Počernic), v dobových pramenech nazývána výhradně Kartouzy,⁸⁹ byla přifařena k poměrně vzdáleným Dřevčicím v brandýském děkanátu a sestávala ze tří částí. Zdejší dvůr patřil k velkostatku Chvála (dnes Chvaly), který byl od konce 17. století v majetku jezuitského konviktu sv. Bartoloměje v Praze,⁹⁰ další část – svobodný zemský statek – byl v 18. století v držení pražské Karlo-Ferdinandovy univerzity. K obci dále patřil Sychrov – hostinec na samotě – náležící k liechtensteinskému statku Dubeč.⁹¹ Proto je pochopitelné, že v matričních zápisech se pro tutéž lokalitu střídají názvy *Kartouzy*, *Sychrov* a *Kartouzská hospoda*.

⁸¹ O hojných případech, kdy byly polnosti opuštěných vesnic potahovány k vrchnostenským pozemkům, se na příkladě jižních Čech zmiňuje KALISTA, Zdeněk: *Století andělů a ďáblů*, Praha 1994, s. 380–384.

⁸² EKERT, František: *Posvátná místa královského hlavního města Prahy*, Dědictví sv. Jana Nepomuckého, Praha 1883, str. 160.

⁸³ *Tereziánský katastr český III* (dominikál), 691, Farnosti.

⁸⁴ *Tereziánský katastr český III* (dominikál), 703.

⁸⁵ SOA Praha, SM, řkfú Brandýs 2, f. 7 (29. srpen 1716), Kartouzy.

⁸⁶ SOA Praha, SM, řkfú Brandýs 2, f. 38 (20. říjen 1717), Dehtary. „Levans pan Jakub Zach, z kartouzský hospody šenkýř“.

⁸⁷ SOA Praha, SM, řkfú Brandýs 2: „Jakub Zach, šenkýř ze Sychrova“ (prosinec 1717); „Rozina, manželka Jakuba Zacha, souseda ze Sychrova“ (červenec 1718); „Jakub Zach, kolář ze Sychrova“ (listopad 1719); „Otec Jakub Zach, svobodnej šenkýř a kolář“ (únor 1721); „Jakub Zach, svobodnej“ (listopad 1722); „Jakub Zach, kolář“ (prosinec 1724); „Otec Jakub Zach, matka Rozina, oba svobodní“ (listopad 1725).

⁸⁸ Etymologie dnešního jména Čertousy měla svůj vývoj. Ve středověku se tato obec uvádí postupně pod názvy *Strchus*, *Trczyhuss*, *Trcaus*, *Trczyhusy*, *Trčousy* (též *Prčousy*, srv. *Ottův slovník naučný* VI, s. 613, *Čertousy*), v 16. století se ustálila varianta *Čertousy*. V 18. století se obec nazývá *Kartouzy*, *Cartaus*, *Carthaus*, od poloviny 19. století opět *Čertousy* – srv. PROFOUS, Antonín: *Místní jména v Čechách*, Praha 1947, I, s. 299.

⁸⁹ Zde užíváme dobový název „Kartouzy“ – podle všeho oficiálně užívaný eufemismus, který byl později opět opuštěn. Jeho vznik můžeme hledat nejspíše v podobnosti jména *Čertousy*, *Certaus* s italským slovem *Certosa* (z fr. *Chartreuse*), jehož tradiční česká verze je *kartouza*, *kartouzy* (odtud *kartuziáni*). Z pozmeněného jména *Cartaus* pak vznikla německá odvozenina *Carthaus* (srv. PROFOUS, viz výše). Protože vlastníky většiny této obce byli jezuité, lze u nich předpokládat jak tendenci změnit název připomínající slovo *čert*, tak znalost italštiny a oblibu v lingvistických hříčkách.

⁹⁰ SCHALLER, Jaroslav: *Topographie des Königreichs Böhmen X, Kaurzimer Kreis*, Prag-Wien 1788, s. 225–227, Karthaus.

⁹¹ „Sichrow, ein Gasthaus, liegt bey dem Dorfe Karthaus“, tamtéž, viz pozn. s. 243.

Ve zdejším hostinci je třeba hledat místo pravděpodobného dětství Jana Zacha. Pokud jde o společenské postavení koláře a šenkýře Jakuba Zacha, pak poměrně spolehlivé svědectví o okruhu jeho blízkých přátel nám zanechávají zápisy o kmotrovství a svědectví při křtech jeho dětí. Protože matriky uvádějí často i jejich původ a profesi, je možné zhruba odhadnout, v jakých společenských vrstvách se pohyboval. Nejčastěji se zde objevuje rodina Svobodů se Svémyslic, včetně tamějšího rychtáře Viléma Svobody.⁹² Jakub Zach byl naopak kmotrem svémyslickému kováři Václavu Jelínkovi.⁹³ Ani jedno jméno nebylo zjištěno z Dřevčic, kam byly Kartouzy přiřazeny. Proto se můžeme domnívat, že Zachové i po svém přestěhování na Sychrov udržovali kontakty se svou původní farností. Většina dalších kmotrů pochází kromě Kartouz též ze sousedních Horních Počernic.⁹⁴ Z kmotrů se zaznamenanou profesí je třeba jmenovat Janova kmotra, kartouzského myslivce Tomáše Šeplavého⁹⁵ a jeho manželku Mandelinu,⁹⁶ dále pak dehtárského sládku Václava Krejzu.⁹⁷ Z toho zjišťujeme, že rodina Zachů vzájemným kmotrovstvím utužovala přátelské vztahy jak s členy početné a zřejmě i vlivné rodiny z místní farní obce, tak i s řemeslníky a vrchnostenskými zaměstnanci (sládek, myslivec, kovář), které si můžeme představovat jako profesionální partnery Jakuba Zacha v jeho kolářské a šenkýřské živnosti.

Prostředí Zachova dětství a prvních kontaktů s hudbou

Pokud jde o otázku dětství Jana Zacha a jeho hudebního zázemí, dosavadní literatura počínaje K. M. Kommou (1938) traduje pouze odkaz J. Čeledy (1936) na tehdejšího čelákovického kantora Václava Benátského jako nejpravděpodobnějšího prvního učitele.⁹⁸ Předpokládáme-li nyní, že Jan Zach strávil první roky svého života v sychrovském hostinci jako jedno z osmi dětí šenkýře, je to důvod k podrobnějšímu zájmu o prostředí, v němž vyrůstal. Takovéto zjištění má totiž zásadní význam pro úvahy o jeho budoucí tvorbě – především uvědomíme-li si, že hospody plnily na venkově vždy funkci center společenských i hudebních a synové hostinských zpravidla od dětského věku vyrůstali obklopeni hudbou a zpěvem.⁹⁹

Přímá svědectví o hudbě, která provázela Zachovo dětství na Sychrově, sotva kdy získáme – zejména vezmeme-li v úvahu, že spolehlivě vedené folkloristické

⁹² Zdejší rychtář Vilém Svoboda byl kmotrem synu Karlu Antonínovi (*1716) a jeho manželka Mandelina dceří Anně Mandelině (*1717). Dalším čtyřem dětem byly kmotry jejich příbuzní – Kilián Svoboda, „soused ze Svýmyslic“ (Rozině, *1721); Matěj Svoboda (Tomášovi, *1724) a jeho manželka Magdalena (Magdaleně Kateřině, *1722, pak svědkyně při křtu syna Ondřeje Jakuba, *1725), dále Jan Svoboda, „soused ze Svýmyslic“ (Ondřejovi Jakubovi, *1725).

⁹³ SOA Praha, SM, řkfú Brandýs 2, 2. prosinec 1717, Svémyslice.

⁹⁴ Z Horních Počernic pocházeli svědkové při křtu syna Jana – Jirí Novák „soused počernický“ (Jan, *1713; dále Karel Ant, *1716; Anna Mandelina, *1717; Magdalena Kateřina, *1722) a jeho manželka Magdalena (Jan, *1713), dále Tomáš Chalupský „soused z Počernic“ (Magdalena Kateřina, *1722), Magdalena Chaloupecká „sousedka z Hořejších Počernic“ (kmotra dcery Roziny, *1721), Lidmila Ježdíková „šafářka z Počernic“ (Rozina, *1721; Magdalena Kateřina, *1722; Tomáš, *1724; Ondřej Jakub, *1725).

⁹⁵ Viz pozn. 45.

⁹⁶ Mandelina Šeplavá „Tomáše Šeplavého, myslivce kartouzského manželka.“ (Karel Antonín, *1716; Anna Mandelina, *1717).

⁹⁷ Václav Krejza svědčil u křtů synů Karla Antonína (*1716), Tomáše (*1724), Ondřeje Jakuba (*1725), jeho manželka Anna u křtu dcery Magdaleny Kateřiny (*1722), Jakub Zach pak byl kmotrem jejich syna Františka (*1717).

⁹⁸ ČELEDA (1936), s. 5, shodně KOMMA (1938), s. 30.

⁹⁹ Z pozdějších skladatelů, v jejichž tvorbě se tento základ pozitivně projevil, namátkou jmenujme alespoň G. Verdiho a A. Dvořáka.

zápisy začínají až od 19. století.¹⁰⁰ V úvahách o hudebním zázemí Zachova dětství nám může pomoci velmi blízká analogie s prostředím, kterému se věnuje V. Helfert (1929) v souvislosti s hudebními začátky bratří Bendů. Helfert se na základě bohatého pramenného materiálu vyslovuje o vzájemné součinnosti spontánní lidové hudebnosti a kultivace kvalitním profesionálním zázemím. Tuto tezi podrobně dokumentuje na zázemí propojených rodin Bendů a Brixioů a zobecňuje na reprezentativní společnost českých hudebníků 18. století. Vztáhneme-li Helfertovy názory k prostředí Zachova předpokládaného dětství v otcově hostinci, pak najdeme řadu důležitých spojnic – zejména uvážíme-li, že Jiří Benda, otec bratří Bendů, se narodil roku 1686 ve Mstětčích u Čelákovic.¹⁰¹ Byl tedy takřka blízkým sousedem Zachových rodičů a své hudební základy získal v témže kraji. Ve Staré Boleslavi se 30. května 1707 oženil s Dorotou Brixiovou¹⁰² a přestěhoval se do nedalekých Starých Benátek (dnes Benátky nad Jizerou). Nejstarší syn J. A. Benda na něj vzpomíná jako na všestranného muzikanta, ovládajícího několik nástrojů, který měl účast na chrámové hudbě i hraní v hospodě k tanci, kde „Bierfiedler-Handwerk“ znamenal vítané přilepšení ke tkalcovské živnosti.¹⁰³

O tom, že v hostincích na Brandýsku podobná hudba často zněla, svědčí jednak nemalé zastoupení muzikantských živností v okolí, jednak zprávy z okolních obcí, kde nejednou přímo šenkýři byli zároveň muzikanty.¹⁰⁴ V oblasti, kam zřejmě přicházeli obyvatelé z různých míst, si nelze představit tradici ustálenou lidovou hudbu. Spíše můžeme v sychrovském hostinci předpokládat právě pololidovou a taneční hudbu, provozovanou profesionálními vesnickými hudebníky.

Kromě místních muzikantů se v sychrovském hostinci jistě zastavovali pocestní směřující do Prahy. I když v Dehtárech, které ležely bezprostředně při pražské silnici, prožil Jan Zach jen první tři roky života a Sychrov byl vzdálen od hlavních komunikací (viz **příloha 2**), vzhledem k otcově šenkýřskému a kolářskému řemeslu můžeme i zde uvažovat o společnosti obchodníků a formanů, kteří s povozy podnikali delší cesty. Jejich prostřednictvím se malý Jan Zach mohl seznámit s poměrně širokým a jistě i kosmopolitním repertoárem písní a melodií.

Uvažujeme-li dále o hudebnosti nedávno nově osidlovaného kraje, pak ji mohli kultivovat v první řadě dvojměstí Brandýsa nad Labem¹⁰⁵ a Staré Boleslavi, kde byla poutní bazilika s jezuitskou rezidencí a s doloženým profesionálním hudebním zázemím.¹⁰⁶ Staroboleslavský mariánský obraz – „Palladium země České“ – představoval v barokní symbolice propojení mariánské úcty s kultem zemských patronů (cyrilometodějským, svatováclavským, svatoludmilským a později i nepomucenským).¹⁰⁷ Stará Boleslav proto patřila k nejpobulárnějším poutním místům,

¹⁰⁰ SRV. MARKL, Jaroslav: *Nejstarší sbírky českých lidových písní*, Praha 1987.

¹⁰¹ PILKOVÁ, Zdeňka: *Jan Jiří Benda*, in: *The New Grove Dictionary of Music and Musicians*, III, s. 225. Tento údaj uvádí v souvislosti s regionálním zázemím rodiny Zachů již ČELEDA (1936), s. 1.

¹⁰² SRV. HELFERT (1929), s. 26.

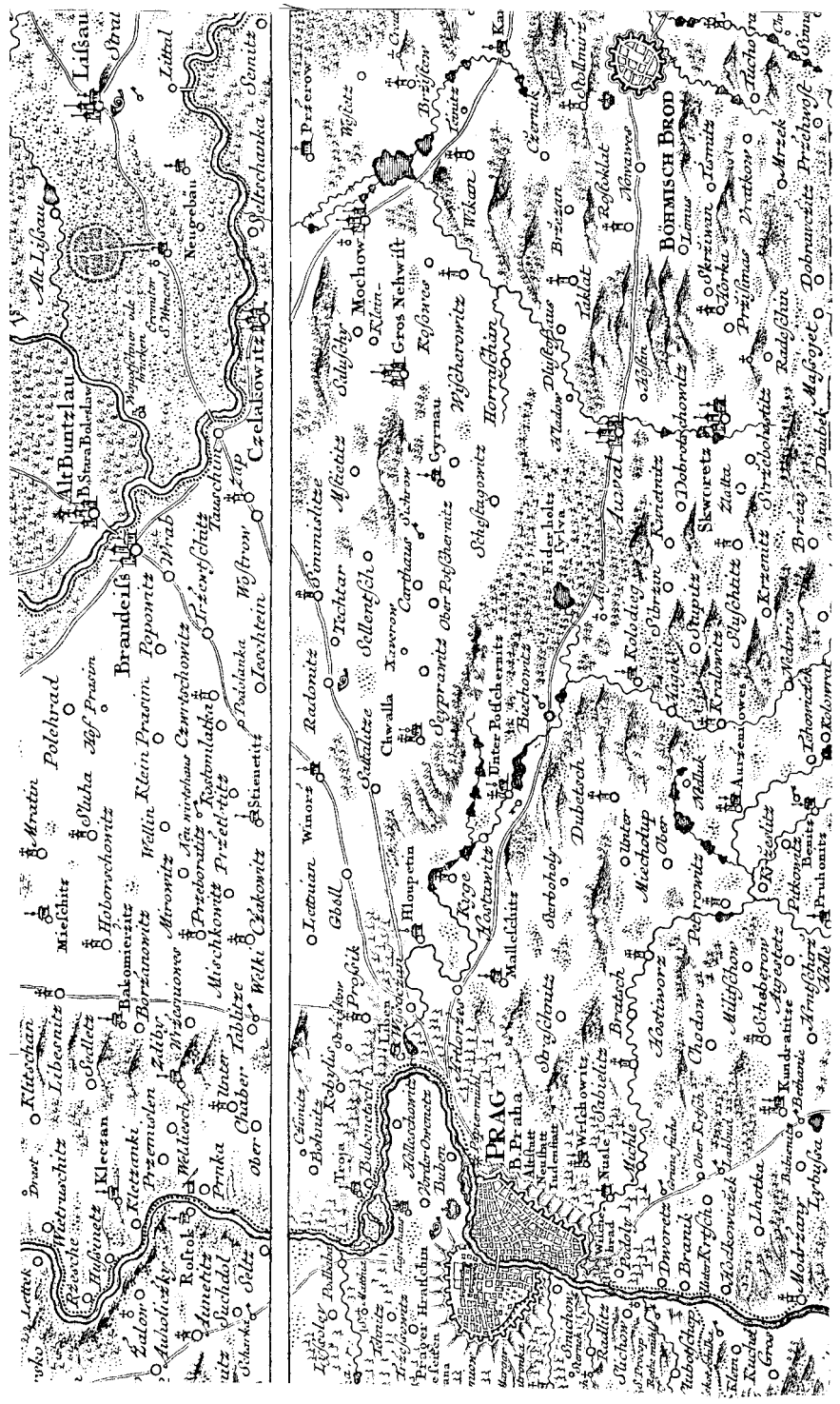
¹⁰³ Tamtéž, s. 31, 32, 35.

¹⁰⁴ V nedalekém Kostelci nad Labem jsou například dosvědčeni dva šenkýři, kteří mají zároveň uvedenu živnost muzikantskou, viz *Tereziánský katastr český II* (rustikál), 691/2.

¹⁰⁵ Existenci hudebního tělesa z Brandýsa nad Labem a jeho spolupůsobení při pražských lodních hudbách roku 1735 dokládají na základě autografních poznámek Šimona Brixioho NOVÁK – MAŠLAŇOVÁ (1993), s. 104.

¹⁰⁶ Viz MIKANOVÁ, Eva: *Staroboleslavské hudební inventáře z 18. a začátku 19. století*, in: *Příspěvky k dějinám české hudby 1971*, s. 7–66.

¹⁰⁷ Viz zejména DUCREUX, Marie-Elisabeth: *Symbolický rozměr poutě do Staré Boleslavi*, in: *Český časopis historický* 1997, s. 585–620, s. 598.

Příloha 2

Okolí Čelákovice a Brandýsa nad Labem v době Zachova dětství. Reprodukce: MÜLLER, Johannes Christophorus: *Mappa geographica regni Bohemiae* [...], Augustae Vindelicorum 1720, sectio VIII, XIII. Reprint, in: Svambera, V. - Salomon, B. (ed.): *Monumenta cartographica Bohemiae*, Praha 1938

kam byla tradičně vypravována procesí z Prahy i z venkova.¹⁰⁸ Ačkoliv historické poutní cesty nejsou dosud zdokumentovány, při poutích z východních Čech můžeme jedno ze zastavení předpokládat právě ve Svémyslicích, kde byla uctívána kopie sochy Panny Marie Altöttingské.¹⁰⁹ Proto je pravděpodobné, že i staroboleslavští poutníci hledali přístřeší v sychrovském hostinci a Jan Zach mohl často slyšet poutní zpěvy, jejichž repertoár je poměrně reprezentativně dochován v dobových kancionálech.¹¹⁰

Dalším blízkým centrem nemalého významu byla Lysá nad Labem, kde právě v době Zachova dětství sídlil hrabě František Antonín Špork, jeden z předních hudebních mecenášů. Ačkoliv většina jeho aktivit se týkala spíše rezidencí v Praze a Kuksu, je o něm známo, že svou kapelu postavil velkým dílem ze svých poddaných,¹¹¹ a vyzařování Lysé nad Labem jako kulturního centra nemuselo být omezeno jen na šporkovské dominium.¹¹²

Dále musíme vzít v úvahu činnost tanečních kapel, z nichž nejbližší je doložena v Brandýse nad Labem.¹¹³ Tuto součást dobového hudebního života je třeba zmínit v souvislosti s J. A. Bendou, pocházejícím z poměrně nedalekých Benátek nad Jizerou, který se ve své autobiografii zmiňuje o svých začátcích v taneční kapele slepého židovského houslisty Löbela. O tomto svém učiteli a jeho kvalitách přednesových i improvizčních se vyjadřuje s velkým respektem.¹¹⁴

Vezmeme-li tedy v úvahu hudební zázemí širšího okolí, pak jsme oprávněni zcela jistě uvažovat o středním Polabí jako o kraji, který stál na spojnici mezi poměrně blízkou Prahou a severovýchodočeským regionem, kde V. Helfert i následný výzkum konstatuje mimořádnou profesionální i lidovou hudební aktivitu. Vezmeme-li dále v úvahu nedávnou historii tohoto kraje, pak můžeme uvést důležitý moment do diskuse o otázce původnosti či odvozenosti českého hudebního folkloru 18. století, jak ji v základních rysech formuluje V. Helfert a později K. M. Komma. Na příkladu rodného kraje Jana Zacha a rodiny Bendů je dobře patrné, jak katastrofální dosah měly v některých oblastech události třicetileté války, které přinesly dlouhodobé následky demografické, sociální i kulturní. V případě Brandýska a Čelákovicka můžeme mluvit o takřka úplném přerušení kontinuity osídlení a tím i kulturních kořenů v poměrně blízké minulosti. Toto oslabení tradice mohlo vytvořit podmínky pro absorpci dobově aktuálních vlivů a ustálení zcela nového prostředí, což by za normálních podmínek jistě byl proces mnohem povolnější. Různorodé folklorní zázemí nových obyvatel, blízkost důležitých center, a konečně i doklady o působení profesionálních hudebníků a institucí nám dovolují uvažovat o tom, že někdy v době Zachova mládí bychom mohli být svědky vytváření zcela nové vrstvy písňového a hudebního repertoáru, snad již té, kterou z živé tradice zachycují první zápisy v 19. století. Právě na jejich rozboru později V. Helfert kon-

¹⁰⁸ Nejnověji viz ROYT, Jan: *Obraz a kult v Čechách*, Praha 1999, s. 357–358 a dále, tamtéž bibliografie.

¹⁰⁹ Viz tamtéž, s. 251, dále HLOBIL, Ivo: *Multiplikace Altöttingské Madony v českých zemích a na Slovensku*, in: *Umění* 1991, s. 537–539.

¹¹⁰ Namátkou můžeme poukázat na početný soubor písní poutnických v *Českém kancionále* V. M. Šteyera (1. vyd. 1683) a na několik písní z vícehlasého zpěvníku *Capella Regia Musicalis* V. K. Holana (1693–1694), výslovně se zmiňujících o Panně Marii Staroboleslavské.

¹¹¹ Podrobně viz BERKOVEC, Jiří: *František Antonín Špork a jeho kapela*, in: *Hudební věda* 1989, s. 32–40.

¹¹² Tuto skutečnost konstatuje v souvislosti se Zachovým životopisem již B. VOKÁL (1958), s. 2.

¹¹³ FUKAČ, Jiří – VYSLOUŽIL, Jiří (red.): *Slovník české hudební kultury*, Praha 1997, s. 78, Brandýs nad Labem.

¹¹⁴ HELFERT (1929), s. 36.

statuje značnou podobnost mnohých lidových písní s typickými obraty umělé hudby 18. století¹¹⁵ a posléze kompilující nepůvodnost a konzervativismus lidové hudební kultury.¹¹⁶ Jak V. Helfert dokazuje na příkladě V. Míči, byl tento vliv v některých případech oboustranný. Zatímco u regionálního autora počátku 18. století V. Helfert oprávněně mluví o nepůvodnosti a primitivismu,¹¹⁷ po radikálních stylových změnách za několik desetiletí byla tato vzájemná prostupnost již všeobecná a jednoznačná, jak bylo prokázáno na mnoha příkladech.¹¹⁸ Že si vlivy lidové hudby uvědomovali sami skladatelé rozvinutého klasicismu (a že tento fenomén vymezovali ještě ryze sociálně, nikoliv národnostně), můžeme vyčíst z anekdoty o F. X. Brixim a J. A. Koželuhovi, kterou zaznamenává B. J. Dlabáč – „Jednou ve společnosti [Brixii] řekl v žertu svému příteli a skladateli Koželuhovi [...]: ‚když je prováděna vaše mše, mám pocit, že slyším operu seria,‘ načež on opáčil: ‚A když já mám příležitost slyšet něco podobného od vás, mám pocit, že jdu kolem hospody.‘“¹¹⁹

Tato otázka, jejíž důkladnější rozpracování by nutně překročilo zvolené téma, odkazuje k celé generaci českých skladatelů narozených v prvních desetiletích 18. století, kteří byli prokazatelně ovlivněni prostředím lidové hudby a později zasáhli do širších stylových změn. Můžeme se domnívat, že jejich umělecká formace byla v mládí kultivována (nám doposud neznámým) dobovým repertoárem, který v sobě mohl již tehdy spojovat starší domácí folklorní tradici s výkony muzikantů, jejichž výrazivo snad bylo blízké tehdejší umělecké hudbě. Ovládnutí takového stylu jim mohlo pomoci rozvinout přirozenou muzikalitu, která byla v jejich profesionální kariéře nejen upotřebitelná, ale v pozdější době stylových změn poloviny 18. století mimořádně žádaná.

Velmi neurčité obrysy má dále úvaha o Zachově elementárním vzdělání a prvních kontaktech s profesionální hudbou. Ve svémyslickém filiálním kostele sv. Prokopa¹²⁰ – respektive v malém středověkém kostele, který stál na místě dnešní stav-

¹¹⁵ „Význam doby našeho zámeckého baroka pro lidový život není možno dosti zdůrazniti. Nikdy před tím ani nikdy potom náš lid nebyl zasažen tak intensivně vyspělou, stylově ostrou kulturou, jako v této době. Nikdy také neudálo se to tak bezprostředně, t. j. tak, že by lid byl na této kultuře přímo a činně účasten.“ HELFERT (1929), s. 259.

¹¹⁶ „Aspoň povšechně budiž řečeno tolik, že lidu nutně příslušné melodické typy, často se ozývající v hudbě barokní, vryly se tak v sluch, že přirozenou cestou byly lidem přejaty ve vlastní melodickou řeč. Tedy pokud vlastní melodické tvořivosti se týče, nelze v těchto případech o původnosti lidu a tím lidové písně mluvit. Byla to absorpce výrazných prvků hudby umělé lidem. Činnost lidu pak je v těchto případech pouze variační a kombinující, tedy v zásadě kompilační a nepůvodní. Lidová píseň není uměleckým zjevem autochtonním, jak tomu chtěly romantické teorie o lidovém životě vůbec. Nelze lidové písně oddělit od lidového života a tento od života kulturního a tedy od celého umělecko-historického vývoje. Pohlížíme-li pak s tohoto stanoviska na lidovou píseň, poznáváme snadno, že lidová píseň ve většině svých zjevů – výjimky jsou zde jako všude jinde – jest nejen v jádře nepůvodní, nýbrž i značně zaostalá, neboť ve většině svých projevů konservuje melodickou řeč dob minulých.“ HELFERT (1929), s. 270.

¹¹⁷ Viz tamtéž, s. 272.

¹¹⁸ Jako nejmarkantnější příklad uveďme tradici vánočních pastorel, kde jde samozřejmě o záměrnou stylizaci.

¹¹⁹ „In einer Gesellschaft sagte er einst scherzweise zu seinem Freunde und Komponisten Koželuh, der seine Stelle rühmlich noch im Jahre 1813 bekleidete, wenn man eine Messe von Ihnen aufführt, so dünkt es mich eine Opera seria zu hören; worauf dieser versetzte: und wenn ich in dem Falle bin, eben so eine von Ihnen zu hören, dünkt es mir, dass ich bei einem Wirtshause vorüber gehe.“ DLABAČ (1815), I, s. 225.

¹²⁰ Na základě výše citovaných kmotrovských zápisů se domníváme, že rodina Zachů udržovala i po svém přestěhování kontakty především se Svémyslicemi, tedy nikoliv s Dřevčicemi, kam byly Kartouzy se Sychrovem přifařeny – viz *Tereziánský katastr český II* (rustikál), 691/2.

by ze 70. let 18. století¹²¹ – zřejmě zněl pouze lidový zpěv. Jeho repertoár můžeme snadno odhadnout na základě dobových tištěných kancionálů. Jednohlasý *Český kancionál* V. M. Šteyera se dočkal na přelomu 17. a 18. století několika reedic. V roce 1719, kdy bylo Janu Zachovi šest let, byl s přispěním F. A. Šporka vydán a distribuován poslední z barokních vícehlasých kancionálů, Božanův *Slavíček Rájský*. Jak dokazuje C. Schoenbaum, jeho prostřednictvím se šířila široká repertoárová tradice od nejstarších písní až po dobové novinky stojící na hranici pololidové tvorby.¹²²

Nejdůležitější a povytce stále otevřenou otázkou zůstává Zachovo první hudební vzdělání. Profesionální hudebníci jeho doby, pokud pocházeli z venkova, zpravidla začínali jako žáci na primárních školách a později jako kostelní vokalisté.¹²³ U Jana Zacha, druhorozeného syna, se kterým nebylo počítáno jako s pokračovatelem živnosti, můžeme takovéto základní vzdělání předpokládat i mimo bydliště, kde podobná příležitost nebyla. V okolí Sychrova připadá v úvahu buď Brandýs nad Labem, kde byla škola s kantorem a sukcentorem¹²⁴ a literátské bratrstvo,¹²⁵ nebo mnohem pravděpodobněji Čelákovice, kde žili jeho blízcí příbuzní. Pro domněnku, že Jan Zach získal hudební základy v městě odkud podcházeli jeho rodiče, svědčí i další zpráva. Právě zde totiž získal první hudební vzdělání Zachův vrstevník Viktorin Brixí (1716–1803). Z jeho vlastnoručního dopisu adresovaného B. J. Dlabačovi se dovídáme, že na doporučení svého strýce faráře Viktorina Zádolského se stal diskantistou v Čelákovících, kde se po tři roky zdokonaloval ve hře na varhany u zdejšího kantora Josefa Hayera.¹²⁶ Z toho je zřejmé, že v Čelákovících byl nejen nadprůměrný varhaník, ale i škola se slušnou hudební úrovní a vlastními vokalisty. Předpokládáme-li tedy, že se Jan Zach vzdělával v téměř městě a nejspíše u stejného učitele jako jeho vrstevník z rodiny Brixíů, pak by se touto cestou mohlo objasnit Zachovo pozdější působení pod vedením Šimona Brixího, a tím snad i něco z okolností jeho příchodu do Prahy. Šimon Brixí byl hudebníkem v univerzitním kostele P. Marie před Týnem a od roku 1725 kantorem kostela a školy u sv. Martina ve zdi. V prostředí pražských kůrů měl určitý vliv – v našem případě to dokazuje svědectví jeho příbuzného Jiřího Bendy, kterému v Praze zprostředkoval místo vokalisty.¹²⁷ Právě pod Šimonem Brixím mladý Jan Zach působil. Podle B. J. Dlabače byl „v mladších letech“ houslistou u sv. Marti-

¹²¹ Předchůdce dnešního farního kostela sv. Prokopa ve je připomínán od 14. století, z jeho stavby se zachovala renesanční zvonice. Viz POCHÉ, Emanuel (red), *Umělecké památky Čech*, III, s. 479, Svěmyslice.

¹²² Analýza stylových vrstev sr. V. SCHOENBAUM, Camillo: *Jan Josef Božans Slavíček Rájský (Paradiensnachtigall, 1719) und die tschechischen Katholischen Gesangsbücher sed XVII. Jahrhundert*, in: *Studia Hieronymo Feicht septuagenario dedicata*, ed. Z. Lissa, Kraków 1967, s. 252–268.

¹²³ Kromě již zmíněného J. A. Bendy jmenujme předešlím J. Haydna.

¹²⁴ *Tereziánský katastr český III* (dominikál), 691.

¹²⁵ Viz pozn. 113.

¹²⁶ „[...] veni pro Discantista Czelakovitium, ubi primo instructionis per trigenium in Organo continuavi apud defunctum Dn. Josephum Hayer Cantorem et Organistam ibidem.“ Praha, Strahovská knihovna DB A 36, č. 58. Za laskavé poskytnutí této cenné citace děkuji doc. dr. Vladimíru Novákovi, CSc. (dále: NOVÁK, Vladimír, *Viktorin (Ignác) Brixí*, in: *The New Grove dictionary of Music and Musicians*, London 2001, díl 4, s. 405).

¹²⁷ „Anno 1718 – ježto jsem byl devítiletý – vzal mne otec do Prahy, abych viděl toto město. Zde žil jeden chrámový compositeur jménem Brixý, blízký příbuzný ze strany matčiny, který zkoušel můj discant a jelikož jsem obstojně trefil předložený mi kus, navrhl mne za diskantistu kostela sv. Mikuláše kláštera benediktinů na Starém městě. Po vykonání zkoušky jsem byl přijat a hned jsem v Praze zůstal.“ BENDA, František: *Vlastní životopis Františka Bendy*, (uspořádal a přeložil Jaroslav Čeleda), Praha 1939, s. 8.

na,¹²⁸ do světla ověřených zpráv se dostává roku 1733, kdy na tento kůr nastoupil již jako profesionální varhaník. Jak pojednáme dále podrobněji, prostřednictvím Šimona Brixiho se mohl Jan Zach v Praze dostat do styku s dalšími osobnostmi, především s Bohuslavem Matějem Černo-horským, který jako kněz Brixiho v roce 1724 oddával.¹²⁹

* * *

Závěry a nově otevřené otázky

Rekapitulace dosavadního publikovaného i nepublikovaného výzkumu a vyhledání archivních pramenů nyní dovoluje podstatně zkorigovat a obohatit stav vědomostí o životopisu Jana Zacha. Je samozřejmé, že se jedná o dílčí závěry, na jejichž základě se nyní otevírá celý soubor dalších otázek, jejichž podrobné rozpracování čeká na budoucí výzkum. Nově zjištěná životopisná data mohou mít rozhodující význam pro budoucí zhodnocení celého Zachova života i díla, a tím i jeho místa ve stylových změnách, které předcházely vývoji evropského hudebního klasicismu. Nejdůležitější otázky, které shrnutý výzkum pramenů otevřel, můžeme na tomto místě pouze stručně formulovat a předložit k budoucí diskusi.

- 1) Zjištění, že se Jan Zach narodil o 14 let později než se předpokládalo, dává v první řadě mnohem logičtější obrysy jeho životopisu. Namísto spekulací o složitých okolnostech odchodu do Prahy v 25 letech můžeme předpokládat tehdy běžný odchod v mladém věku. Jako devatenáctiletý byl již profesionálním varhaníkem (1732), konkurzu na dómského varhaníka (1737) se zúčastnil jako čtyřiařadvacetiletý, od téhož roku začal dostávat objednávky na lodní hudby. Své angažmá v Mohuči provázené konflikty (1745–1756) prožil nikoliv mezi svým 46.–57., ale 32.–43. rokem. Od té doby střídal místa pobytu a zemřel zřejmě náhle v šedesáti letech, což zpětně vysvětluje nesrovnalost, kterou konstatuje A. Gottron v souvislosti s úmrtním zápisem v Ellwangen.¹³⁰
- 2) Posunutí data narození přináší zcela jiné zařazení Jana Zacha do kontextu české hudební emigrace. Jan Zach ztrácí své výlučné postavení současníka poslední generace pražských barokních skladatelů (např. Š. Brix, * 1693, A. Reichenauer, * cca 1694), který se díky svému odchodu do Německa později přiklonil k novému stylu a teprve zde dostal možnost uplatnit potenciál české hudebnosti, jak se vyjadřuje K. M. Komma.¹³¹ Dostává se do těsné blízkosti generační vrstvy hudebníků, kteří se spolu sešli v Praze 3. desetiletí 18. století a později se uplatnili v západoevropských centrech (bratři Bendové, J. V. Stamic, Ch. W. Gluck). Tento názor na důležitý význam Prahy pro německý hudební klasicismus formuluje již A. Gottron (1959) v souvislosti se Zachovou činností v Mohuči.¹³²

¹²⁸ DLABAČ (1815) III, s. 427.

¹²⁹ viz CULKA, Zdeněk: *Několik dokladů k životopisu Bohuslava Matěje Černo-horského*, in: Hudební věda 1966, s. 356.

¹³⁰ Viz GOTTRON, Adam: *Poznámky k životopisu někdejšího kurfiřtského dvorního kapelníka v Mohuči Jana Zacha*, in: Hudební věda 1969, s. 324.

¹³¹ Viz KOMMA (1938), s. 108.

- 3) Zjištění o narození v rodině šenkýře upřesňuje směr diskuse o folklorismech v Zachově hudbě. Otevírá se zde řada spojnic s prostředím, které podrobně popsal a zhodnotil V. Helfert na příkladu bratří Bendů. Vezmeme-li v úvahu společné regionální kořeny, pak se úvahy o Zachově mládí velmi přibližují tezím o zázemí české lidové hudebnosti a jeho důležitosti pro pozdější význam české hudební emigrace, jak je naznačil V. Helfert. Právě Helfertovy názory přejímá a tendenčně zjednodušuje K. M. Komma, ve své teorii „slavismů“.
- 4) Dílčí fakta z regionální historie i kusé zprávy o hudebním zázemí Zachova dětství svědčí ve prospěch teze o silném vlivu italské hudební kultury na změny v českém folkloru v 18. století, jak ji podrobně rozpracovává V. Helfert v souvislosti s V. J. Míčou. Nedávná historie demografických a sociologických změn po třicetileté válce v Zachově rodišti dovoluje poukazovat na otázku zpřetřhání místních folklorních tradic, a tím i k možnému urychlení této syntézy.
- 5) Svoboda Zachových rodičů od poddanství znamenala ve své době poměrně výjimečné postavení. To se výrazně lišilo od podmínek většiny současníků, kterým vrchnost rozhodujícím způsobem určovala jejich život a uplatnění. Tento vliv byl částečně pozitivní (zejména pokud šlo o umožnění studií nemajetným dětem), v řadě případů ovšem negativně zasáhl do životních osudů (namátkou uvedme odmítnutí souhlasu ke sňatku J. A. Bendy, nebo dramatický útěk V. Sticha z poddanství). Syn svobodných rodičů neměl zajištěné vzdělání s perspektivou doživotní služby, jeho budoucnost v mnohém záležela na vlastní iniciativě. Tuto důležitou okolnost je třeba vidět jak za jeho pozdějším životem plným cestování, tak i za doloženými konflikty u mohučského dvora. Zde můžeme uvažovat o tom, že se odmítl podřídit dvorské hierarchii, kde funkce kapelníka byla sice spojena se značnou prestiží, ale spolu se všemi hudebníky sdílel postavení služebnictva.¹³³ Na Zachovo pozdější cestování pak můžeme nahlížet nejen jako na marnou snahu získat odpovídající zaměstnání. Mnohé může nyní osvětlit právě zjištění o jeho dětství, stráveném v rodině svobodného šenkýře a koláře. Nabízí se zde dokonce úvaha o tom, že mohl dál přednost kladům i záporům nezávislého života (samozřejmě v jeho tehdy reálné podobě) před podmínkami stálého angažmá, vyžadujícího vstupu do trvalé služby.¹³⁴ Tato otázka čeká na další podrobnosti stále otevřeného biografického výzkumu, především pak Zachových cest, pobytů a vztahů k jihoněmeckým a rakouským dvorům a klášterům.

Address: Mgr. Tomáš Slavický, Máchova 15, 120 00 Praha 2,
e-mail: slavicky@imus.cas.cz

¹³² „Soviel dürfte heute feststehen: der musikalische Deutsche Klassizismus ist in Prag vorbereitet worden und hat nicht nur in Wien und Mannheim seine Ausprägung erfahren, sondern unter anderem auch in Mainz, das ja besondere Beziehungen zu Wien hatte.“ GOTTRON (1959), s. 129.

¹³³ Zprávy o Zachových konfliktech, včetně legendárního souboje s dvorním radou Schmidtem a ochranou ze strany kurfiřta, cituje SCHWEICKERT (1937), s. 39–40.

¹³⁴ Zajímavou výpověď o Zachově životním stylu je soupis jeho pozůstalosti. Zde stojí na prvním místě kord jako tehdejší atribut svobodného člověka – viz UNVERRICHT, Hubert: *Der Komponist Johann Zach und sein Erbe*, in: Ellwanger Jahrbuch 1980–1981, s. 61–73.

Zkratky častěji citovaných pramenů a literatury

- Čeleda (1936) ČELEDA, Jaroslav: *Jan Zach und sein Heim*, 1936. Čelákovice, Městské muzeum, H 3011, rkp., 6 s.
- Dlabač (1815) DLABACŽ, Gottfried Johann: *Allgemeines historisches Künstler-Lexicon für Böhmen und zum Theil auch Mähren und Schlesien*, I-III, Prag 1814-1815.
- Gottron (1959) GOTTRON, Adam: *Mainzer Musikgeschichte von 1500 bis 1800*, in: *Beiträge zur Geschichte der Stadt Mainz*, Bd. 18, Mainz 1959.
- Helfert (1925) HELFERT, Vladimír: *Hudba na jaroměřickém zámku. František Míča 1696-1754*, Praha 1925.
- Helfert (1929) HELFERT, Vladimír: *Jiří Benda. Příspěvek k problému české hudební emigrace*, Brno 1929.
- Komma (1938) KOMMA, Karl Michael: *Johann Zach und die tschechischen Musiker im deutschen Umbruch des 18. Jahrhunderts*, Kassel, 1938.
- SOA Praha, SM, řkfú [...] Státní oblastní archiv Praha, Sběrka matrik, řím. kat. farní úřad [...]
- Srb-Debrnov (1891) SRB-DEBRNOV, Josef: *Dějiny hudby v Čechách a na Moravě*, Matice česká, Praha 1891.
- Tereziánský katastr český I-III *Tereziánský katastr český I-III*, Archivní správa Ministerstva vnitra, Praha 1964-1970.
- Vokál (1958) VOKÁL, Bohumil: *Čelákovický rodák Jan Zach (1699-1713), významný hudebník a skladatel*, Čelákovice, Městské muzeum, H 3010 B, strojopis, 14 s.

Bohemicalia Zachiana I

Neue Bohemika-Quellen zur Biographie Jan Zachs (1713–1773)

Tomáš Slavický

Die Diskussion um die Bedeutung Jan Zachs, des Repräsentanten der böhmischen Musikemigration des 18. Jahrhunderts, ist gegenwärtig ziemlich fortgeschritten; dennoch konnten erhebliche Disproportionen bezüglich seiner grundlegenden biographischen Daten bisher nicht befriedigend gelöst werden, da die bisherige Forschung wichtige Bohemika-Quellen nur bruchstückhaft ausgewertet hat. Soweit es um die erste Lebensphase Zachs geht (bis zu seinem Weggang aus Prag), beruht die Mehrzahl der Erkenntnisse auf dem Zeugnis des Prager Wörterbuchs von G. J. Dlabacž (1815).

Ein weiteres grundsätzliches Problem der biographischen Forschung betrifft die bisher einzige, von K. M. Komma 1938 verfasste Zach-Monographie. Ihr faktographischer Beitrag wurde als eine Kompilation älterer (zumeist tschechischsprachiger) Literatur betrachtet, deren Schlussfolgerungen der Autor als eigene Interpretationen zitiert, die gleichzeitig stark vom Umfeld und Zeit der Entstehung beeinflusst sind (u. a. wird offen die damals populäre Terminologie der „Rassenlehre“ angeführt). Wie bereits an konkreten Beispielen vor allem von C. Schönbaum, A. Gottron und T. Volek gezeigt wurde, unterliegen eine Reihe der radikalen Beurteilungen K. M. Kommas der zeitlich bedingten, aktualisierten Auslegung historischer Fakten und der oberflächlichen Interpretation beliebig gewählter Beispiele. Obwohl die spätere Literatur K. M. Komma sehr zurückhaltend beurteilt, werden zahlreiche seiner Ungenauigkeiten weiterhin tradiert. Eine weitere Hürde der späteren Forschung stellte das tschechoslowakische Nachkriegsregime dar, das zahlreichen Wissenschaftlern internationale Kommunikation und Publikationsmöglichkeiten verweigerte. Einige grundlegende Arbeiten blieben deshalb lediglich in handschriftlicher Form erhalten und ihre Erkenntnisse werden von späterer Literatur nicht zitiert – vor allem J. Čeleda (1936), B. Vokál (1958).

Bei der Revision bisher tradierter Informationen und ihrer Quellen konnten nun neue wichtige Fakten festgestellt werden, die den Blick auf Zachs Biographie grundlegend verändern:

1. Das Geburtsdatum Jan Zachs (Čelákovice, 1699) wurde erstmals von J. Srb-Debrnov (1891) verifiziert und publiziert. Wie jedoch aus bisher unveröffentlichtem Urkundenmaterial nunmehr hervorgeht, wurde Jan Zach, identisch mit dem späteren Kurmainzer Hofkapellmeister, am 13. 11. 1713 in Dehtáry bei Čelákovice getauft. Dieses neu verifizierte Geburtsdatum bedeutet eine Verschiebung um ganze 14 Jahre, und somit eine neue Generationseinordnung.

2. Die genealogische Forschung erfolgte durch J. Čeleda (1936), dessen Arbeit unvollständig von K. M. Komma (1938) publiziert wurde. Die Verifizierung und Vervollständigung des Familienstammbaums weist die Verwandtschaft beider Namensvetter nach (s. Anlage 1). Die Familie Zach, von Beruf Wagenbauer, kam vor 1674 aus dem unweiten Horoušany, das noch 1652 als leere Ortschaft geführt wird, nach Čelákovice. Man kann sie deshalb als Neuankömmlinge betrachten, die die während des Dreißigjährigen Krieges völlig entvölkerte Elbgegend besiedeln wollten.

3. Jan Zach wurde als zweites von acht Kindern des Schankwirts und Wagenbauers Jakub Zach geboren. Sein Taufdatum entspricht dem Zeitraum der abklingenden Pestepidemie (gemäß Sterberegister ca. 2.–20. November 1713). Seine Kindheit verbrachte er an den Wirkungsstätten seines Vaters, zunächst in Dehtáry (Ort an der Hauptstrasse zwischen Prag und Lysá nad Labem [Lissa an der Elbe]), von seinem dritten Lebensjahr an im nahen Sychrov (Gasthaus beim Ort Kartouzy, heute Čertousy). Diese Erkenntnisse haben natürlich eine erhebliche Bedeutung für die Diskussion über den Einfluss der Folklore auf das Werk von Jan Zach und die böhmische Musikemigration des 18. Jahrhunderts überhaupt. Die grundlegen-

den regional-historischen Realien zeigen, dass es sich um neu besiedeltes Gebiet handelte. Hier kann eine Schwächung der einheimischen Folklore-Tradition und verschiedenartigste regionale Einflüsse der Neusiedler vorausgesetzt werden. Eine wichtige Rolle spielten sicher auch die bedeutenden kulturellen Zentren der Umgebung – Lissa (Residenz des Grafen F. A. von Sporck) und Stará Boleslav ([Alt Buntzel] ein erstrangiger Wallfahrtsort des barocken Böhmen mit einer Jesuiten-Residenz, siehe Anlage 2). Die Kombination der dargelegten Einflüsse spricht für die These von V. Helfert (1929) von der gegenseitigen Wirkung der Volksmusikalität und Prägung durch professionelle Kulturmilieus als Hintergrund der böhmischen Musiker des 18. Jahrhunderts.

4. Die bisher festgestellten Einzelheiten bezüglich Zachs Kindheitsmilieu bringen weitere Argumente in die Diskussion um sein Leben und den Charakter seiner Musik. Die Feststellung einer im Gasthaus verbrachten Kindheit lässt die Frage der Folklorismen in einem klaren Licht erscheinen. Sie werden als wichtiges Element Jan Zachs (K. M. Komma, 1938) und weiterer seiner Zeitgenossen (V. Helfert) für die Entwicklung des musikalischen Klassizismus beurteilt. Die Befreiung beider Elternteile von der Hörigkeit lässt einen Zusammenhang zu Zachs späterem Leben vermuten, vor allem seine Konflikte während seines Dienstes am Mainzer Hof und seine späteren Reisen.

5. Das neu überprüfte Geburtsdatum verschiebt Zachs gesamten Lebenslauf um 14 Jahre; damit werden bisherige Unklarheiten seiner Biographie nun verständlicher – gleichzeitig verändert sich dadurch grundlegend die Einordnung Zachs unter seine Zeitgenossen. Er verliert den Status eines Vorläufers bedeutender Persönlichkeiten und wird Teil einer starken Musikergeneration, die in den 30er Jahren des 18. Jahrhunderts in Prag heranreife und von denen viele (z. T. aufgrund von Kriegsereignissen) in westeuropäische Musikzentren aufbrachen.

Der nachfolgende Lebensabschnitt Zachs (Prager Zeit) wird im zweiten Teil dieser Studie behandelt, die in der nächsten Nummer der *Hudební věda* erscheint.

Deutsch von Ivan Dramlitsch